

Danmarks udvikling i de næste 50 år

Martin Paldam

1. Indledning

Når man overvejer, hvad de næste 50 år vil bringe, må man benytte en tre-trins-metode. Først fremskrives de sidste 50 års udvikling. Dernæst overvejer man, hvor det er mest sandsynligt, at der vil komme knæk i udviklingen, og endelig overvejer man, om fremskrivningerne på forskellige områder er konsistente. Det har jeg gjort i denne artikel.

Da dette handler om økonomi, bruges begrebet bruttonationalprodukt om et lands produktion, der også er dets samlede indkomster. Det forkortes BNP og bnp for henholdsvis hele landet og pr. indbygger. Jeg reserverer ordet “indkomst” til logaritmen til bnp. Det er et relativt mål, som har den egenskab, at en konstant vækst i bnp betyder, at indkomsten vokser langs en ret linje. Bemærk at alle kilder til figurer og tabeller er samlet til sidst i artiklen.

Danmarks indkomst ligger i front sammen med ca. 40 andre rige udviklede lande. I denne landegruppe er indkomsten faktisk vokset langs en forbløffende stabil ret linje i de sidste 50 år. Økonomisk teori siger, at den langsigtede vækst i denne landegruppe afhænger af den teknologiske udvikling, der igen afhænger af antallet af forskere og udviklere i verden. Som diskuteret i afsnit 2, vil dette antal vokse mindst 5 gange i det næste halve århundrede, så økonomisk teori forudsiger, at udviklingen vil fortsætte i et øget tempo i de næste 50 år. Mange forestiller sig, at dette ikke kan fortsætte, men det forekom-

mer mig mere usandsynligt, at det ikke vil fortsætte. Netop fordi de rigeste lande har fået næsten samme indkomst (se afsnit 2.2), bliver rækkefølgen inden for denne gruppe stadig mere tilfældig og mindre vigtig.

Det andet afsnit ser på Danmark og fremskriver de udviklingslinjer, vi kender fra de sidste 50 år. Fremskrivningerne ser bort fra regeringernes styring, sondringen mellem højre og venstre og lignende mindre vigtige forhold. Kort sagt: Fremskrivningerne betragter de kommende 50 års regeringer som endogene aktører, der gør præcis, hvad de plejer. Dette begrundes med, at politiske systemer har to egenskaber: De har en kort tidshorizont (myopi), og de søger imod centrum (medianvælgereteoret). Disse egenskaber skal vi vende tilbage til flere gange i det følgende. De gør det meget svært at ændre mere langsigtede ubalancer, så de bevirker med jævne mellemrum kriser.

Mens jeg skriver dette (i 2012), er vi på vej ud af en krise, der skyldes finansielle bobler i en række lande med USA i spidsen. Danmark var rimelig velkonsolideret, så hos os har krisen ikke været så alvorlig. I de næste 50 år må man forvente, at den slags kriser fortsat kommer fra tid til anden. En historisk oversigt over de jævnlige finansielle kriser i de sidste to hundrede år (og sporadisk endnu længere tilbage) er udarbejdet af C.M. Reinhart og K. Rogoff (2009). Kriserne er alvorlige, mens de står på, men de har praktisk taget ingen effekt på den langsigtede vækst, så de glemmes efter en tid, hvorefter de kommer igen.

Mens krisen stod på, gik medierne verden over i selvsving. Der var ingen ende på de overdrivelser, vi blev diverteret med. Et af vore medier talte om de syv store kriser – ingen husker mere, hvad de gik ud på – men man fornemmede, at verdens undergang var nær. Andre talte om en systemkrise – om kapitalismens endeligt osv. Dette blev så blandet sammen med klimakrisen, som ganske vist ikke er en krise de næste 20 år, men som måske vil udvikle sig efter den tid. Den forsvandt dog fra medierne, da vinteren 2009/10 var lang og kold, men nu skriver man igen lidt om den.

Heri ligger, at når vi skal se 50 år frem, skal vi være på vagt over for fremskrivning af tilfældige korte udsving, selv om de er omgivet af en masse virak. Mediernes og det politiske livs umættelige behov for katastrofer og sensationer fører til kriseoverdrivelser. I de sidste 50 år er vores bnp steget med 280 %. De kriser, der har været, har betydet, at bnp i det værste år (2009) faldt med 5 %. Hele kunsten ved at forudsige fremtiden er at finde frem til de udviklingstræk, der virkelig kommer til at betyde noget på langt sigt, og at filtrere de tilfældige 'småudsving' ud af analysen – også selv om de på kort sigt virker meget betydningsfulde.

Det mest truende problem er, at der er en central samfundsinstitution, der eksploderer, når den fremskrives: Det er velfærdsstaten. Vokser den lige så meget relativt i de næste 50 år, som den har gjort det i de sidste 50 år, bliver skattetrykket på næsten 90 % af BNP. Længe før det sker, vil økonomien være brudt sammen. Det centrale dilemma for det danske samfund er, at vi alle på den ene side ønsker at bevare velfærdsstaten, på den anden side er den en gøgeunge, der vokser og vokser og til slut fortrænger alt andet. Der synes ikke at være noget mål, der har den egenskab, at når det er nået, er velfærdsstaten stor nok. Så der mangler en mekanisme til at skabe balance mellem den offentlige og den private sektor. Det er meget svært både teoretisk og i praktisk politik, og det vil uundgåeligt give en del kriser i de næste 50 år.

I næste afsnit ser jeg som nævnt på danske trends. I det følgende afsnit vil jeg se på de enorme ændringer, der pågår i verden. Herefter diskuteres velfærdsstatens problematiske fremtid, og endelig følger en kort sammenfatning til slut.

2. Nogle rammer for Danmark i de sidste og de næste 50 år

Når man ser tilbage på de sidste par århundreder, har noget af det mest stabile været den langsigtede økonomiske vækst. Befolkningens vækst har varieret langt mere.

2.1 Lidt vækstteori

Man kan undre sig over den underliggende stabilitet i væksten, men som nævnt har økonomisk teori en god forklaring: Den underliggende langtidsvækst i de rige lande bestemmes af den teknologiske udvikling, der bestemmes af størrelsen af forskningsindsatsen, der er en positiv funktion af antallet af forskere. En fin oversigt over moderne vækstteori er præsenteret af C.I. Jones (2002. Se også Barro og Sala-i-Martin 2004 og Aghion and Durlauf 2005).

Der er to elementer i den teknologiske udvikling: På den ene side er der udviklingen i den teknologiske "horisont", det vil sige i den bedste teknik på verdensplan; og på den anden side er der "indhentningen" af dem, der er foran. Der er nu ca. 40 lande, der er så rige, at der ikke er nogen, de kan indhente. Dem hører Danmark til. Vi producerer i det store og hele på den teknologiske horisont. Eller for at være præcis: Forskellen mellem den "bedste praksis" i verden og vores "gennemsnitlige praksis" er lige så lille som i de andre lande, der befinder sig på marginen. Vi udskifter ikke vores pc'er, hver gang der kommer en ny og hurtigere, men med et "fornuftigt" mellemrum.

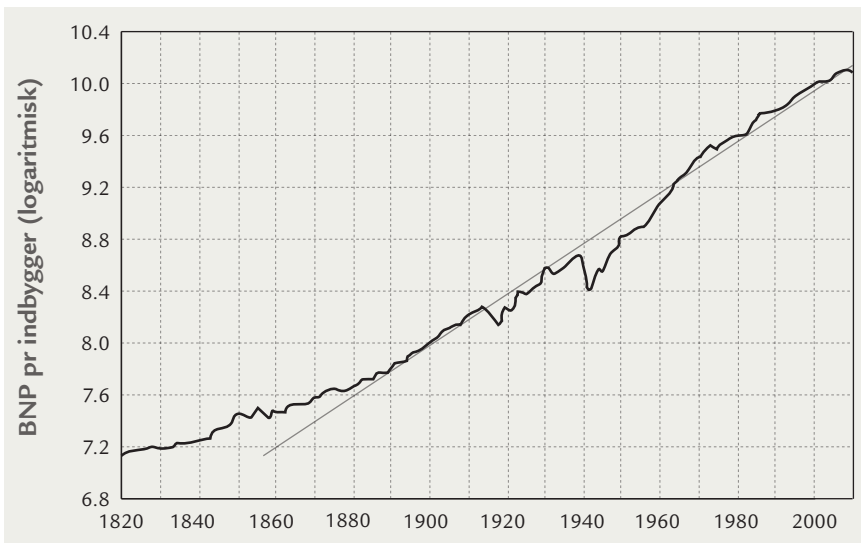
Den tekniske horisont vokser hele tiden med små 2 % på grund den verdensomspændende forsknings- og udviklingsaktivitet. Der er ikke nogen, der "styrer" forskningen. Det er en decentral aktivitet, som foregår spredt ud over hele verden. Den spreder sig gennem mange kanaler, især via handel med varer, serviceydelser og patenter. For danske virksomheder gør det ikke den store forskel, om den teknik, de bruger, laves af en (anden) dansk virksomhed, af en tysk eller af en kinesisk. Selv om vi bestemmer, at Danmark skal være GMO-frit, giver det næppe et mærkbart knæk i forskningen i genmodificering af planter og dyrkningen af GMO-varianter af al-verdens afgrøder, og det vil heller ikke forhindre, højst forsinke, at disse afgrøder breder sig over de danske marker.

Afsnit 3.1 viser, at der vil komme en meget stor stigning i antallet af forskere og udviklere i de næste 50 år – nedenfor skønnes, at stigningen bliver på fem gange antallet i dag. Det er derfor indlysende, at den teknologiske udvikling bliver væsentligt kraftigere i de næste

50 år end i de foregående. Det skulle alt andet lige få væksten til at gå kraftigt op; men der bliver brug for megen forskning for at få enderne til at mødes.

Der bliver således hårdt brug for en teknologisk revolution, når olien slipper op. Efter min vurdering er det urealistisk at forestille sig, at der ikke vil komme en god afløser for de motorer, vi har nu, selv om vi kun vagt kan forestille os, hvordan den bliver. Vi begynder dog at kunne skimte forskellige alternativer, og der foregår et enormt arbejde for at udvikle dem. Der vil også blive brug for maskiner, der renser luften for diverse drivhusgasser, men også her er der grund til at tro, at det nok skal gå. Afsnit 3.2 er en forsigtig prognose for den teknologiske udvikling på et par områder – den ser på verden og ikke specielt på Danmark.

Måske kan vi formulere denne erkendelse som: Der vil komme meget mere teknologisk vækst, men en større og større del af denne vækst kommer til at gå til at substituere produktionen væk fra fossile

Figur 1. Det lange perspektiv: 190 års udvikling i indkomsten

Note: Tallene er i logaritmen til et PPP mål for den reale US \$ i 1990, så de absolutte tal er ikke umiddelbart forståelige, men en vækst fra 7,2 lp til 10,1 lp er en stigning på godt 18 gange i produktion pr indbygger. Den rette linje bruges til den midterste fremskrivning i tabel 1.

Fra	Til	År	Stigning	Vækst pa	50 år til
1820	2010	190	18,1 x	1,6 %	2,2 x
1880	2010	130	11,3 x	1,9 %	2,6 x
1970	2010	40	2,0 x	1,7 %	2,3 x

Tabel 1. En fremskrivning af langtidsudviklingen fra figur 1

brændstoffer og forurenende produktionsmetoder. Så det er uklart, om indkomstfremgangen vil gå op eller blot fortsætte som hidtil.

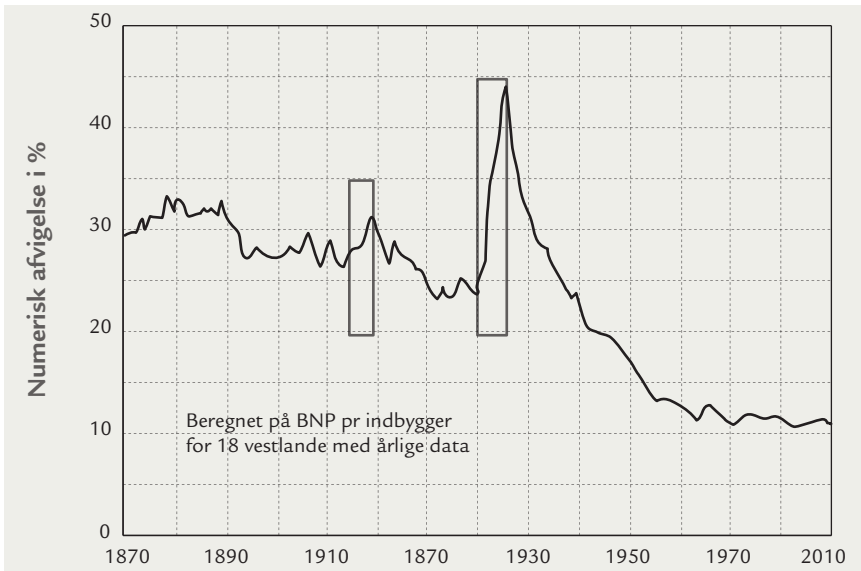
2.2 Det lange sigt: *Udviklingen i danskernes indkomst*

Figur 1 viser indkomstudviklingen i de sidste 190 år – det vil sige udviklingen i logaritmen til bnp, der er BNP pr. indbygger. Udviklingen viser en underliggende jævn ret linje med et knæk opad omkring 1880. Siden da har den underliggende vækst været meget stabil. Som (vi) økonomer siger: Verden er log-lineær!

Man kan se de to verdenskrige, og det er tydeligt, at udviklingen i 1930'erne ikke var så god. Tallene viser også den hurtige vækst i 1960'erne, men efter 1970 er kurven tilbage i sit langtidsforløb. Krisen i 2009 kan også skimtes i tallene, men kun ganske svagt. Det store spørgsmål er, om vi har nogen grund til at tro, at væksten i de næste 50 år vil afvige fra sit langtidsmønster. Tabel 1 foretager en fremskrivning af trenden fra figur 1. Efter min vurdering er den midterste fremskrivning den bedste, men strengt taget er forskellen ikke så stor.

2.3 Vestens konvergens: *De rige landes indkomster bliver mere og mere ens*

Før vi ser på befolkningsudviklingen, er der grund til at se på, hvordan det mønster, der vises på figur 1, passer ind i Vestens udvikling. 18 vestlande har sammenlignelige tal for indkomstudviklingen hvert år siden 1870. For hvert år er gennemsnittet beregnet, samt hvor

Figur 2. Den gennemsnitlige afvigelse fra gennemsnit i %

Note: De 18 lande er: Australien, Belgien, Canada, Danmark, Finland, Frankrig, Holland, Italien, New Zealand, Norge, Portugal, Spanien, Svejts, Sverige, Tyskland, UK, USA og Østrig. De to rektangler er de to verdenskrige. Tallene for 2009 og 2010 er skøn. Kurven har næsten det samme forløb som det mål, der i lærebøgerne hedder sigma-konvergens.

meget hvert land afviger (numerisk) fra dette gennemsnit i procent. Figur 2 viser det årlige gennemsnit af disse afvigelser. I perioden fra 1870 til 1890 afveg det gennemsnitlige land med over 31,7 % fra gennemsnittet af de 18 lande. I 1990 til 2010 er den gennemsnitlige afvigelse kun 11,4 %. Forskellen mellem landene er derfor faldet til $\frac{1}{3}$ (siden 1880), så landene er blevet meget mere ens.

Figur 2 viser også, hvordan verdenskrigene – især den anden – har haft vindere og tabere. 2. Verdenskrig efterlod USA meget rigere end de andre lande og Tyskland helt på hælene. Det tog godt 20 år, før dette chok var overvundet, men så fortsatte udjævningen. I de sidste 20 år er den fortsatte konvergens dog blevet svag – der er grænser for alt.

I et 50års perspektiv har konvergens været meget stærk – og nu er forskellene så små mellem de 18 lande, at de kun har en marginal betydning for befolkningernes velfærd. Selv om de kulturelle

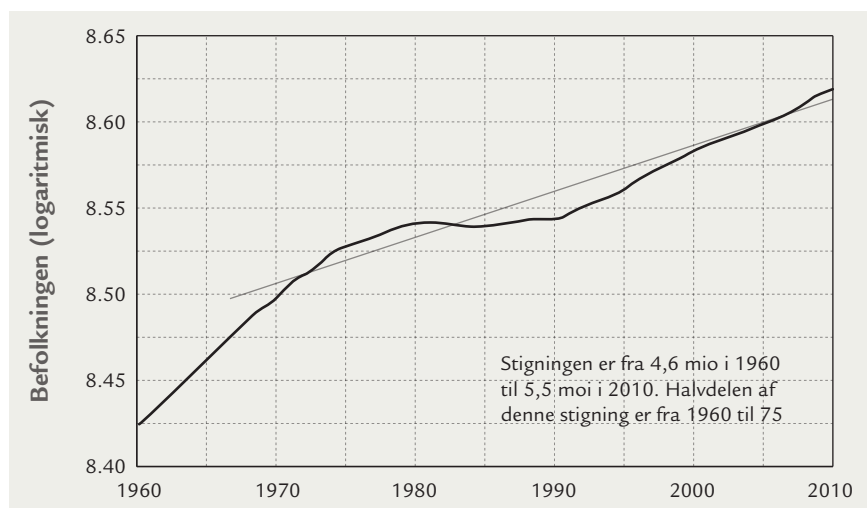
forskelle mellem Frankrig og Danmark er store, er forskellen på den gennemsnitlige levestandard lille.

Vi taler tit om, at Danmark er ved at sakke bagud i forhold til nogle af de andre rige lande, men på grund af den stærke konvergens vil det være svært for befolkningen at mærke nogen forskel i forhold til vore nabolande, uanset om vi går et par pladser eller fem op eller ned.

2.4 Befolkningens udvikling: En faldende stigningstakt

Det har vist sig at være svært at forudsige befolkningens udvikling i det lange løb. Ser vi på figur 3, fremkommer der ikke en klar trend – og det bliver ikke bedre, hvis man går langt bagud. Der er store og ofte uforudsete svingninger. Ikke på 5 års sigt, men på 25 års sigt.

Befolkningsvæksten fra 1820 til 1960 lå på 1,00 % pr. år, men denne stabilitet skjulte et stort fald i både fertilitet og dødelighed. Herefter har befolkningvæksten været langsommere, og nu er den næsten gået i stå. Fra 1960 til 2010 var den på 0,4 % pr. år; men for perioden fra 1975 til 2010 var væksten kun på 0,2 % pr. år. Vi ved også, at fertiliteten er faldet lidt.

Figur 3. Den danske befolkning 1960-2010

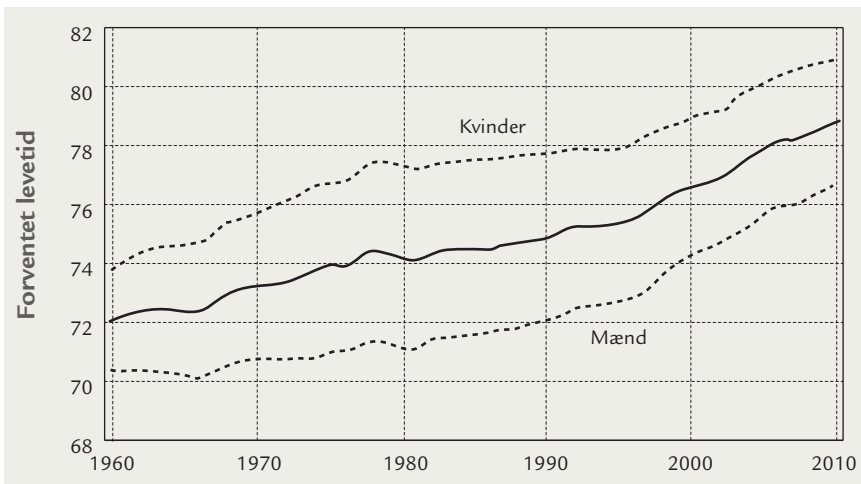
Note: hældningen på den indtegnede gennemsnitskurve svarer til en vækst på 0.2 % pr år.

Fremskriver vi med 0,2 % pr. år, bliver vi 6,0 millioner i 2060. Danmarks Statistiks prognose går kun 40 år frem, men fremskriver man de sidste 10 år med de foregående 10 års trend, får man 6,1 mio. Vores befolkning er ikke for alvor stagnerende, men dog kun svagt stigende.

Figur 4 viser, at vi bliver ældre og ældre. Fra 1960 til 2010 er den forventede levetid ved fødslen gået op med næsten 7 år fra 72 til 79 år. Det er tydeligt, at vi er inde i en stejl stigning. Sammenligner man de 7 år med gennemsnitslevealderen i udgangspunktet, nemlig de 72 år, er stigningen på næsten 10 %. Det vil sige, at næsten halvdelen af befolkningsvæksten fra 1960 til 2010 skyldes stigningen i levealderen, altså at folk i stedet for at leve i gennemsnit 72 år nu lever i 79 år.

Fra 1995 skyldes næsten hele stigningen i befolkningen, at folk bliver ældre, det vil sige, at de skal leve af pensioner meget længere. Det er det problem, der kaldes ældrebyrden. Der er regnet voldsomt meget på det og udsendt den ene tykke kommissionsbetænkning efter den anden. Der er også mange, der har forsøgt at komme uden om problemet ved at kalde det noget andet. Vi ældre er ikke nogen "byrde", siger de, vi er det "grå guld".

Det simpleste regnestykke, man kan lave, antager en rektangulær befolkningspyramide, det vil sige, at der er lige mange i hver

Figur 4. Den forventede levetid ved fødslen

aldersklasse. Med en befolkningsvækst på 0,2 % om året er det næsten rigtigt. Antag endvidere, at vi arbejder i 40 år: Folk starter på arbejdsmarkedet som 25-årige og lader sig pensionere, når de bliver 65 år (det vil kræve en stor politisk indsats at få pensionsalderen helt op til 65, men det vil formentlig lykkes). Med en pension på 60 % af arbejdsindtægten var pensionsbyrden i 1960, da folk døde som 72-årige og skulle have pension i 7 år, som skulle betales af de 40 arbejdsår, på $0,6 \times (7/40) = 10,2$ %. Nu i 2010 er den blevet dobbelt så stor, nemlig $0,6 \times (14/40) = 20,4$ %. Dette regnestykke kan man polere og raffinere i en uendelighed, men det ændrer ikke tingene ret meget. Man kan også lægge til, at unge får en stadig længere uddannelse, men de udgør også en stadig mindre del af befolkningen.

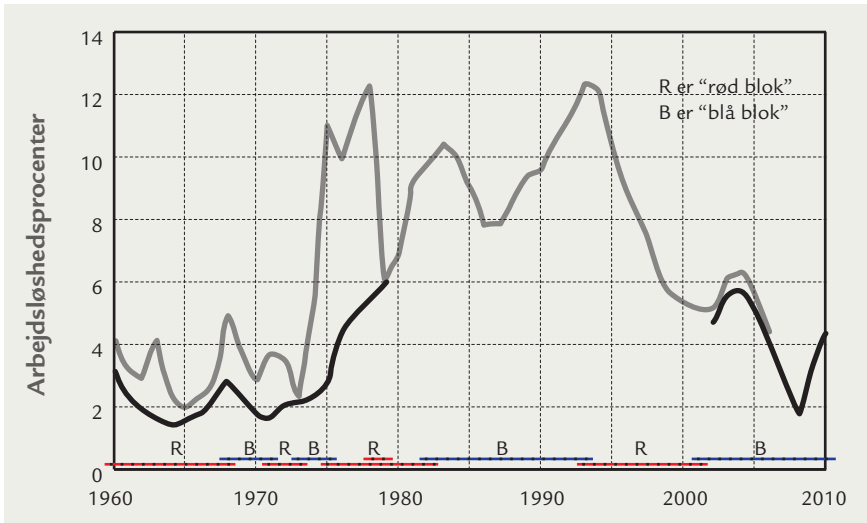
Det er klart ud fra figur 4, at levealderen er inde i en kraftig stigning. Det er sandsynligt, at denne stigning vil fortsætte en tid, før den begynder at bøje af. Er stigningen på kun 5½ år i de næste 50 år, vil det øge ældrebyrden fra 20,4 % til 28,5 %. Så en del af den forventede indkomstfremgang vil gå til forsørgelse af stadig flere ældre. Det kommer også til at påvirke udgifterne til sundhedssektoren, at vi fremover vil få mange flere på over 90 år.

Disse regnestykker indeholder en joker: Indvandringen fra den tredje verden. Den vender vi tilbage til, for det er klart, at her er en størrelse, som er vigtig i denne her sammenhæng.

2.5 Arbejdsløsheden 1960-2010

I et langsigtet vækstperspektiv må man antage, at arbejdsløsheden svinger lidt rundt omkring en langtidsværdi, som vi skal kalde dens naturlige værdi. Den afhænger på sin side af, hvor fleksibelt arbejdsmarkedet er, hvor godt uddannelsessystemet passer til efterspørgslen efter arbejdskraft osv. Men vi må forvente, at tallene på langt sigt er rimeligt konstante.

Figur 5 viser arbejdsløsheden i de sidste 50 år. Der er forskellige definitioner af arbejdsløsheden, så der er tegnet tre kurver. Det er en lang historie, hvilken definition der er bedst, men det skal vi se bort

Figur 5. Den danske arbejdsløshed de sidste 50 år

fra. Lad det være nok at sige, at arbejdsløshed er et flertydigt begreb. De forskellige kurver giver dog et ret konsistent billede undtagen i årene 1974-1978.

Tallene i figur 5 svinger omkring et gennemsnit på 6,2 (0,4) %, hvor de 0,4 i parenteser er standardfejlen. De historiske erfaringer for de sidste 50 år er derfor, at arbejdsløsheden er på godt 6 %. Går man yderligere 50 år tilbage, er gennemsnittet lidt højere; men her var der både verdenskrise og to verdenskrige, så det var en periode med høj arbejdsløshed.

Indledningen omtalte den centrumssøgning og kortsigtethed, som præger medier og det politiske liv. De to fænomener illustreres af disse tal.

Centrumssøgningen (medianvælgerteoremet) illustreres af forskellen på kurverne under regeringer fra Rød Blok (centrum-venstre) og regeringer fra Blå Blok (centrum-højre), jævnfør klassificeringen i tabel 2. I de sidste 50 år har Danmark haft næsten lige mange år under hver slags regering. Under de 28 år med Rød Blok er gennemsnittet 5,9 (0,6), og under de 31 med Blå Blok er gennemsnittet 6,1 (0,5). Der er hele 9 overlappende år, og de har en relativt høj arbejds-

År	Statsminister ^{a)}	Partier	Blok
1957-68	Kampman-Krag	Socialdemokrater, 57-64 Radikale og 57-60 Retsforbundet	Rød
1968-71	Baunsgaard	Radikale, Venstre, Konservative	Blå
1971-73	Krag-Jørgensen	Socialdemokrater	Rød
1973-75	Hartling	Venstre	Blå
1975-82	Jørgensen	Socialdemokrater, 78-79 Venstre	R(B)
1982-93	Schlüter	Konservative, Venstre, 82-88 CD og Kristelige, 88-90 Radikale	Blå
1993-01	Nyrup a)	Socialdemokrater, Radikale, 93-96 CD, 93-94 Kristelige	Rød
2001-11	Fogh-Løkke a)	Venstre, Konservative	Blå
2011	Thorning a)	Socialdemokrater, Radikale, Socialistisk Folkeparti	Rød

Tabel 2. Danske regeringer de sidste 50 år

Note: a. Navnet er forkortet, således er der kun er medtaget ét efternavn.

løshed. Det bevirker, at begge de to blok-gennemsnit er lavere end det samlede. For at en forskel skal være signifikant, skal den være større end summen af de to standardafvigelse. Forskellen er på $1/5$ af dette, så den politiske konkurrence tvinger de to blokke til at føre den samme politik.

Kortsigtetheden illustreres af den diskussion, der er ført. Skal man sammenfatte diskussionen om arbejdsløsheden, har der været forskellige faser: I perioden 1960 til 1975 var der en stærk opfattelse af, at en arbejdsløshed på 1 % var et helt realistisk mål at tilstræbe. Med den 'brillante' politik, man førte, kunne man beholde en sådan arbejdsløshed. Den borgerlige regering 1968-1971 fremhævede stolt, at den havde reduceret arbejdsløsheden.

I årene fra 1980 til 1995 var der en almindelig enighed om, at arbejdsløsheden var kommet for at blive, og at vi skulle stramme os vældigt an for at få arbejdsløsheden ned på sit "naturlige" niveau på 7-8 %. Herefter faldt den ned til 2 % i 2008, og minsandten om vi ikke hurtigt vænnede os til det. Da arbejdsløsheden steg med godt 3 procentpoint til 5 % fra 2008 til 2010, talte alle om krisen.

Nuvel, der var som allerede nævnt en finansiel krise i 2009, der havde en betydelig realøkonomisk effekt, og det var naturligvis alvorligt i nogle lande (som Grækenland, Island og Letland), men i Danmark fik krisen ikke arbejdsløsheden op over niveauet fra 2005, der blev regnet for et godt år. Det forhindrer ikke, at dekadene fra år 2000 til 2010 vil blive husket som et årti med en arbejdsløshed på væsentlig under det forventede gennemsnit.

3. Danmark i verden

Der sker meget store ændringer i verden for tiden. Det centrale er, at de to største lande, Kina og Indien, er ved at blive rige. Det vil de formentlig være om 50 år.

3.1 En prognose

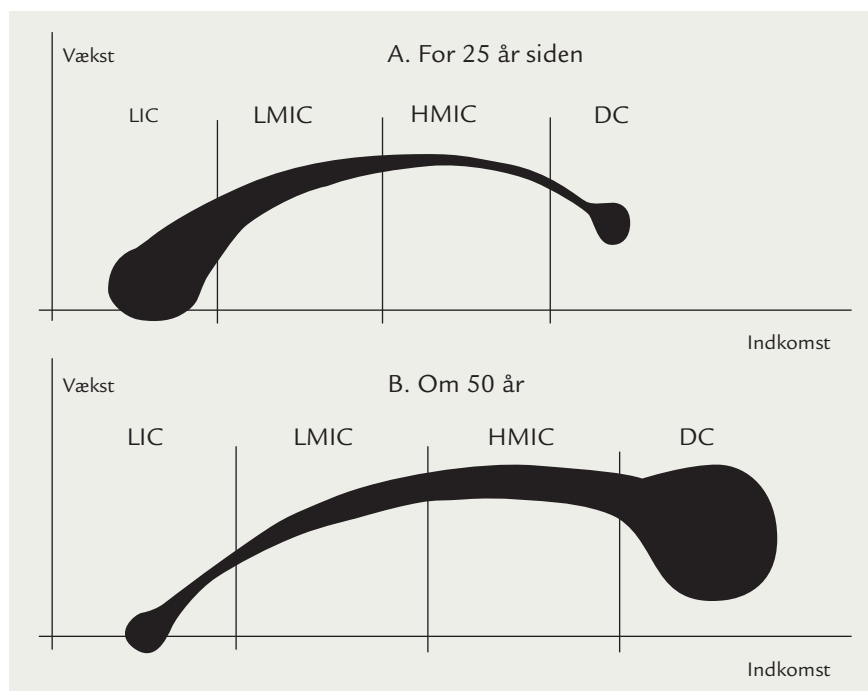
For at skildre denne ændring, opererer vi med 4 grupper af lande: LIC for lavindkomstlande, LMIK for lavere mellemindkomstlande, HMIK for højere mellemindkomstlande, og DC for udviklede lande. Det er Verdensbankens klassificering, og den bruger disse grupper i sin statistik (WDI). Grupperne er relative, og tabel 3 viser dels to kolonner med den historiske udvikling og dels to kolonner med en prognose 25 og 50 år frem. Prognosen bygger på, at først Kina og så Indien bliver DC-lande inden for de næste 50 år. Der er også en del andre lande, der bliver velstående til den tid, så om 50 år er det her, den store klump af lande ligger.

Tabel 3 fortæller en historie, hvor det relative antal af mennesker, der bor i LIC-lande, bliver stadig mindre, mens det for de mennesker, der bor i DC-lande, bliver stadig større. Det, der bærer ændringen, er de to kæmpelande: Kina var for 25 år siden et LIC, og nu er det i den øverste del af LMIC-gruppen, og landets økonomi fortsætter med at vokse med stor hast. Det skulle være mærkeligt, om Kina ikke bliver et DC inden for de næste 50 år – ja det vil formentlig ske allerede i løbet af de næste 25 år. Indien er lige passeret fra LIC-gruppen ind

Lande	Verdensbank	25 år siden	Nu	Om 25 år	Om 50 år
Lav indkomst	LIC	65 %	25 %	14 %	10 %
Lavere mellemindkomst	LMIK	15 %	50 %	33 %	10 %
Højere mellemindkomst	HMIK	10 %	10 %	33 %	20 %
Høj indkomst	DC	10 %	15 %	20 %	60 %
Sum	Alle	100 %	100 %	100 %	100 %

Tabel 3. Verdens indkomstfordeling – beregnet på lande, vægtet med deres befolkning
 Note: Grænserne mellem grupperne er frem- og tilbageskrevet med 1½ % realvækst pr år, ligesom de blev det i fortiden. Indien er lige passeret over kanten til LMIK gruppen, så både Kina og Indien er nu i den næstnederste gruppe.

i LMIC-gruppen, og i løbet af de næste 25 år rykker landet nok op i HMIK-gruppen, og derefter vil det komme op i DC-gruppen. Det ser ud til at ville ske inden for de næste 50 år.

Figur 6. En forenklet udgave af to søjler fra tabel 3

Figur 6 viser et stærkt forenklet billede af de to yderste søjler i tabel 3. For 25 år siden levede 65 % af verdens befolkning i LIC-lande, andre 25 % var spredt ud hele vejen over MIK-spektret. Her lå de fleste lande med høj vækst. Denne tendens er stærkt koncentreret på billedet. Endelig var der en lille “klump” af rige lande med næsten den samme levestandard. Om 50 år er dette billede vendt helt om. Her er den store klump de næsten ens rige lande, og der er også en hel del i HMIK-gruppen, som er godt på vej yderligere fremad, men der er stadig en mindre gruppe LIC-lande. Det er her meget opmuntrende, at de afrikanske lande, der længe havde et stabilt eller ligefrem faldende indkomstniveau, nu omsider er begyndt at vokse (se Paldam (2011)).

Når 60 % af verdens befolkning bliver rige, vil det medføre et stort pres på jordens ressourcer. Det vil også medføre en enorm stigning i verdens uddannelsesniveau og dermed i den del af verdens befolkning, der arbejder inden for forskning og udvikling. Med en simpel standardberegning, hvor vi antager, at andelen er den samme som nu inden for hver gruppe, vil antallet gå op næsten 4 gange. Dertil kommer, at verdens befolkning vil stige fra 7 til måske 10 milliarder. Så en stigning i antallet af forskere og udviklere på 5 gange er lavt sat. Med denne voldsomme stigning skulle det være mærkeligt, om der ikke bliver meget omfattende teknologiske ændringer.

3.2 Et tankeeksperiment: Solenergi og afsaltning i virkelig stor stil

Det er notorisk svært at lave prognoser for den teknologiske udvikling, men vi kan med sikkerhed sige, at den vil blive meget stærk. Så lad mig skitsere en mulig udvikling. Jeg nøjes med at se på to udviklingstræk, der allerede er godt i gang, selv om teknologien på begge områder har en tvivlsom økonomi. Det er solenergi og afsaltning af havvand: For tiden bliver der bygget mange “solfarme” i Nordafrika og Arizona og lignende solrige steder. Mange hundrede km² er allerede dækket af solceller, og der bliver stadig flere. Desuden ved vi, at der bygges det ene store “afsaltningsanlæg” efter det andet i tørre

lande som Israel og Australien, samt i staterne på Den Arabiske Halvø. Antag at teknologierne på de to områder falder til den halve pris og hermed bliver profitable. Det vil give en voldsom aktivitetsstigning på begge områder.

Prøv f.eks. at tænke på en situation, hvor en pæn del af de mest solbeskinnede områder af jordens landmasse bliver dækket af solceller, der omdanner solenergi til elektricitet. I stedet for varme får vi strøm. Denne energi bliver brugt til at lave brændstof til at drive vores bilmotorer og mange andre motorer, samt lys og varme oppe hos os og afkøling i de varme lande. Desuden vil den blive brugt til at lave havvand om til ferskvand, så der kan komme en kraftig udvidelse i landbruget i jordens tørreste egne, som jo også er de mest solbeskinnede. Solcellerne vil derfor skulle sidde så højt, at der kan være landbrug nedenunder, og en del af det nye ferskvand vil blive brugt til vanding af disse områder.

Der vil blive brug for mange solceller – hundredetusinder af km². Heldigvis er der god plads i Sahara. Så lad os tænke os, at 25 % af Saharas overflade (det vil sige godt 2 millioner km²) kommer under tag, der delvist er dækket af solceller med kæmpestore drivhuse nedenunder. De vil blive afvandet af floder med rensset havvand, der pumpes op fra havet. Det vil formentlig give et problem med “global afkøling” og et fald i havenes vandstand.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at denne fremtidsvision ikke er ret visionær. Det er ganske vist sandsynligt, at der sker noget andet, men i så tilfælde er det, fordi der kommer et endnu større gennembrud på et andet område. Måske bliver der et gennembrud for fissions-energien eller noget, som vi på nuværende tidspunkt ikke kan forestille os.

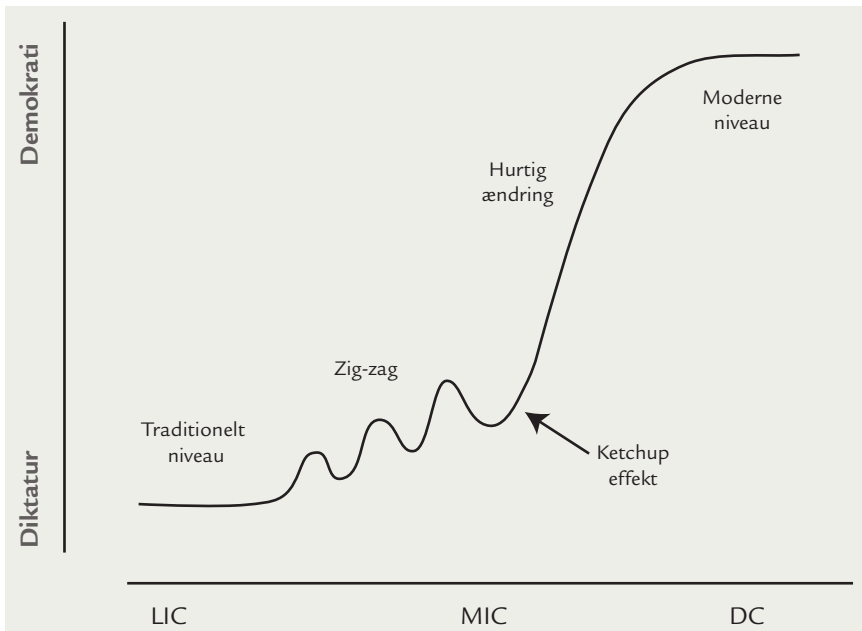
3.3 Transitioner, herunder den demokratiske transition

Processen, hvor lande går fra at være LIC til at blive DC, tog tidligere typisk 1-2 århundreder, men nu går det hurtigere, fordi det er nemmere at efterligne end at begynde forfra. Processen kaldes Den Store Transition, fordi den består af et net af transitioner på næsten alle

områder. Med transitioner menes, at området går fra en traditionel stabil ligevægt til en moderne dynamisk ligevægt.

En af de mest velkendte transitioner er befolkningstransitionen. Når folk bliver mere velstående, lever de længere og formerer sig ikke så stærkt. Den udvikling, der er tegnet på figur 6, vil bevirke, at verdens befolkning stabiliserer sig. Det vil sige, at den nok kun kommer til at stige fra de nuværende 7 milliarder til ca. 10 milliarder.

Vi kender også alle landbrugstransitionen. LIC-lande har en stor landbrugssektor, hvor bønderne producerer med den samme teknik som deres forældre og før dem bedsteforældre. DC-lande har en lille landbrugssektor, hvor bønderne bruger teknikker, der ændrer sig radikalt fra én generation til den næste. Vi kan i et vist omfang forudse disse transitionsprocesser. De næste afsnit handler om nogle af disse transitioner. Lande kan også blive rige ved at finde olie eller ved at modtage store donationer udefra. Det er ingen transition, og det gør måske ikke den efterfølgende transition lettere. Disse eksempler skal vi ikke diskutere.

Figur 7. Den demokratiske transition

En anden transition er den demokratiske transition. Der er en betydelig litteratur om forholdet mellem udvikling og det politiske system (se Gundlach og Paldam 2009 og Paldam og Gundlach 2012a for henvisninger og statistiske analyser). Figur 7 viser forløbet i det typiske LIC-land. LIC-lande har normalt traditionelle feudale systemer med en konge eller en religiøs leder i toppen. Alle DC-lande har demokrati. Undervejs er der typisk en periode med et zigzagmønster, hvor demokrati skifter med etpartistyrer og miltærdiktaturer. Det karakteristiske i den periode er, at ingen regeringer har tillid til oppositionens demokratiske sindelag, så hvorfor skulle regeringen afgive magten, bare fordi den taber et valg? Men på et tidspunkt rykker det, og over en forholdsvis kort periode bliver samfundet demokratisk. Det er en udvikling, der minder om den bekendte situation, hvor man ryster en flaske ketchup. Længe kommer der ikke rigtig noget ud, men så pludselig kommer der rigtig meget.

Den udvikling er tegnet på figur 7. Den betyder, at mange lande vil skulle igennem zigzagperioden, før de når frem til den hurtige demokratisering. Der er nu to vigtige erkendelser:

(i) Når lande først er blevet demokratier, er de typisk fredelige over for hinanden. Vores historie er fuld af krige med Sverige og Tyskland, men de er nu hørt op. Måske er det optimistisk, men vi tror faktisk, at vi er nået frem til en varig fred med vore to naboer. Den vil uden tvivl holde i de næste 50 år!

(ii) I zigzagperioden kommer der let en ufredelig periode – indadtil og måske også udadtil. Det er velkendt, at ydre fjender giver indre samling. F.eks. gennemløb Japan en meget krigerisk periode, før landet blev fredeligt i 1946, og vi kan også nævne en del europæiske lande, der var meget ufredelige før 1946. Europa har faktisk været et meget ufredeligt kontinent. Skaberne af EU havde denne historie i tankerne, og de drømte om et fredeligt, velstående og demokratisk Europa. Den drøm er (hidtil) gået i opfyldelse.

Alle scenarier for verden er stærkt påvirket af, hvad der kommer til at ske i de to kæmpelande, der begge har enorme hære og atombomber. Så det er foruroligende, at de to lande begge befinder sig i zigzagfasen.

I hele det 20. århundrede har Kina været et meget omskifteligt land, og lige nu er landet et paradoks: Et totalitært kommunistisk land der er gået over til kapitalismen, og som gør hårdnakket krav på det gamle kejserriges grænser. Det er også et land, der i de sidste 70 år har gennemgået en blodig krig/borgerkrig, en lige så blodig kollektivisering samt flere forrykte og ekstreme politikker. Ikke desto mindre hører vi kinakendere fortælle os, at kinesere er snusfornuftige og pragmatiske realister.

De historiske erfaringer siger, at om under 25 år vil Kina være kommet ud af sit kommunistiske etpartisystem og være blevet et almindeligt demokratisk land. Når man overvejer, hvordan dette vil ske, kan man tænke sig mange scenarier. Nogle indbefatter en anvendelse af den enorme hær. Andre er lige så fredelige som overgangen til demokrati i Sydkorea og Spanien, og den mere gradvise proces i Rusland. Små tilfældige begivenheder kan føre landet ind på den ene eller anden vej. En del af disse tilfældigheder kan sættes i gang af begivenheder uden for landet, som f.eks. i Nordkorea, der minder om en krudttønde, men som (også) har betydeligt mere potente sprængmidler end krudt.

Det andet kæmpeland, Indien, har et forbløffende fredeligt og stabilt demokrati, selv om det tit ulmer lidt i en eller anden krog i det vældige land. Indien har en fjende, Pakistan, der også har bomben og dertil betydelige politiske spændinger mellem moderate og ekstreme muslimer, hvori der også indgår en etnisk dimension. Det giver hele tiden en slags halv borgerkrig. Så også her kan der ske en hel del. Det afhænger ikke mindst af, hvordan det går med konflikten mellem muslimer og hinduer i Indien selv.

Så på den ene side er det nemt at komme med en forudsigelse af de store træk i den økonomiske udvikling. I et længere perspektiv ser den ganske lys ud. På den anden side er det vanskeligt at forestille sig, at vejen dertil vil blive glat og fin. Der kan meget vel blive affyret nogle atombomber som led i krigshandlinger, før vi når frem til en fredelig og velstående verden. Her må man trøste sig med, at både Hiroshima og Nagasaki er aktive og levende byer, selv om de har været ramt af

atombomber. Dertil kommer, at der ikke bare er spændinger mellem muslimer og hinduer. Der er også de voksende spændinger mellem muslimer og sekulariserede kristne. Dem vil jeg diskutere senere.

3.4 Forurening og natur: Hvor bange skal vi være?

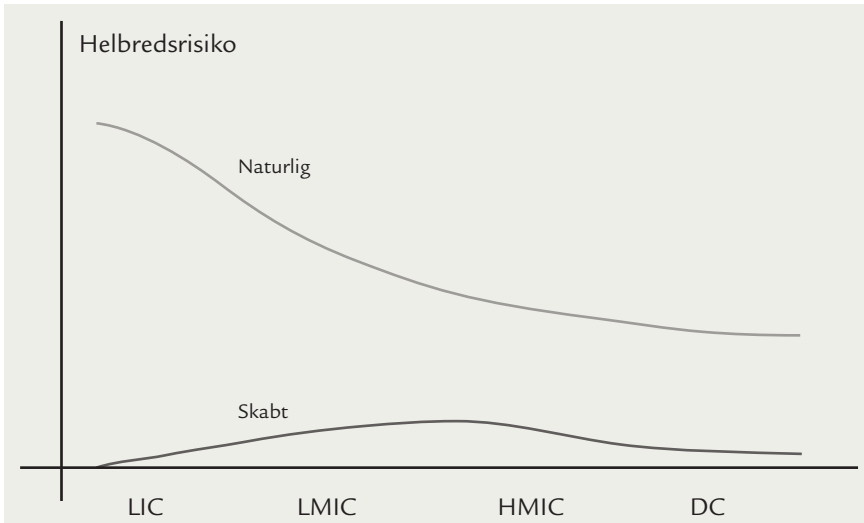
Jeg ikke biolog, men da jeg er økonom, tjekker jeg næsten automatisk den information, jeg får. Jeg har i mange år interesseret mig for fugle og undret mig over, hvor stort gabet er mellem, hvad jeg kan læse i fuglebøgerne og selv se, og så den information, jeg får gennem pressen. På de fleste områder er der et sådant gab, men det er forbløffende stort på miljøområdet.

Diskussioner af miljø og natur har to aspekter svarende til to transitioner:

1. Det naturgivne aspekt: Det er alt, hvad der truer vores liv og velfærd fra naturens hånd. Det er sygdomme, for dårlig ernæring, varme og kulde, regn og tørke. Når velstanden stiger, har vi råd til at reducere alle disse problemer – og det gør vi!
2. Det menneskeskabte aspekt: Det er de problemer, der følger af forurening, naturødelæggelse, udryddelse af dyre- og plantearter, skadelige ændring af klimaet osv.

Indtil nu har (1) været helt dominerende. Udviklingen har reduceret problemerne under (1) langt mere, end de er vokset under (2). Figur 8 er en skitse af de to transitioner. Jeg har formentlig tegnet kurven for de skabte helbredsrisici for høj, men formen er der nogenlunde enighed om. Forureningen går op, når landenes velstand stiger, men stigningen når efterhånden et punkt, hvor folk begynder at få øjnene op for stilhed, ren luft og naturens skønhed. Så gør man noget ved problemerne, og det hjælper faktisk.

Man kan f.eks. måle transitionen i befolkningens naturinteresse på antallet af amatørornitologer pr. 1000 indbyggere. Det er næsten nul i LIC-lande, og det stiger så til over 10 i DC-lande. Det svarer helt

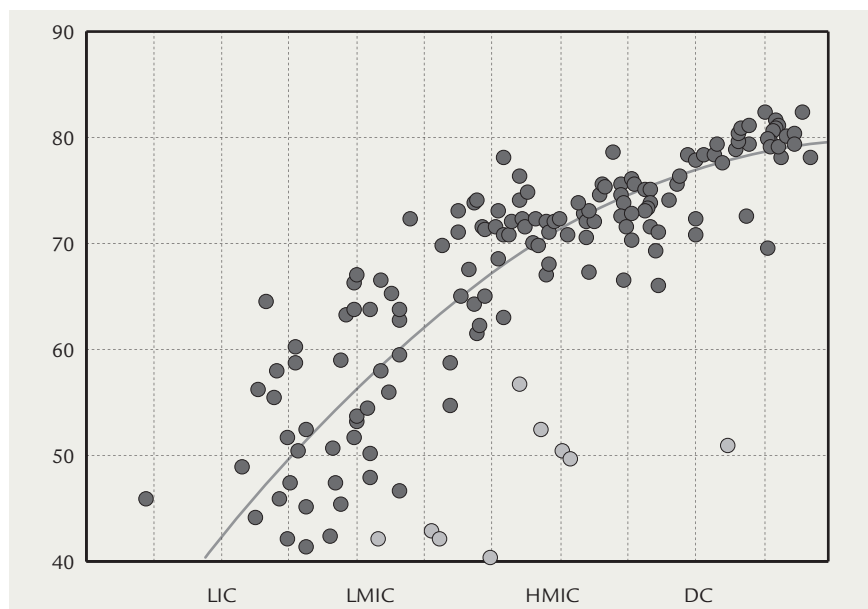
Figur 8. Naturlige og skabte helbredsrisici – en skitse

til bestanden af havørne. Dem udryddede vi tidligere med hård hånd og stor succes. Nu beskytter vi dem, og de er da også vendt tilbage.

Det betyder, at de skabte miljøproblemer, som tegnet, har en krum kurve: De går op indtil et punkt, hvor velstanden stiger, og herefter falder de igen. De naturlige miljøproblemer falder hele vejen, og de ligger betydeligt højere. Figur 9 viser den forventede levetid ved fødslen for alle de lande, hvor sådanne tal kan beregnes, så den reflekterer summen af de to kurver på figur 8. Der er også indsat den bedste gennemsnitslinje, som viser, at kurven vokser hele vejen, men væksten i levealder tager dog langsomt af. Bemærk at figur 9 viser variationen i levealderen over lande, medens figur 4 viser udviklingen over tid i Danmark. De to kurver er ikke i modstrid.

Summen af de to kurver for helbredsrisiko på figur 8 falder over hele sit forløb. Der er regnet meget på disse tal, og mig bekendt er der ingen, der har fundet, at faldet i de naturlige problemer, når indkomsten vokser, på noget indkomstniveau overgås af stigningen i de skabte problemer.

Vi har også alle hørt om, hvordan vi er ved at udrydde mange dyre- og fuglearter. Jeg tror, at alle ved, at der er tale om et meget alvorligt

Figur 9. Transitionen i forventet levetid ved fødslen, tal for 2006

Note: Tal for 158 lande. De lysegrå observationer er for de mest aids-ramte afrikanske lande.

problem. Jeg har lavet min egen lille “Gallup” og efterhånden spurgt 50 almindeligt velorienterede danskere, hvor mange fuglearter der er blevet udryddet her i Vesteuropa siden Napoleonskrigenes afslutning, hvor den industrielle revolution for alvor tog fat. Jeg giver tre svarkategorier: (i) Det er under 50 arter. (ii) Det er mellem 50 og 100 arter. (iii) Det er over 100 arter.

Hvis min læser er lige så foruroliget, som folk er flest, vil hun/han svare i kategorierne (ii) eller (iii). Det gør ca. 80 % af mine respondenter. Men det rigtige svar er allernederst i kategori (i). Den eneste fuglearart, der er blevet udryddet i Vesteuropa siden Napoleons afrejse til Sankt Helena, er gejrfluglen – det skete i 1844.

Det er klart, at det er et ekstremt eksempel, men det er tankevækkende, at normalt velinformede mennesker, der følger med massemedierne, har fået et så fordrejet billede. Hvad er det, der går galt, når biologer kommunikerer med befolkningen? Min teori er, at biologer kommunikerer med pressen gennem miljøorganisationerne. De to sidstnævnte har en symbiotisk relation: Organisationerne har

brug for reklame, og pressen har brug for sensationer og katastrofer. Det gør det meget svært for os ikke-biologer at finde ud af, hvad der er sandt og falsk på disse områder.

Kan det være, at andre af de katastrofale miljøproblemer, aviserne er fulde af, har det på samme måde? At de er kriseoverdrivelser. Er der f.eks. nogen, der husker, hvor opskræmte vi var i 1980'erne, hvor syreregnen var lige ved at udrydde Europas skove? Jeg husker også Romklubbens forudsigelse af det store miljø- og ressourcetsammenbrud, der var sat til 1979 – siden er det dog blevet udsat flere gange. Det har ikke gavnet klubbens troværdighed.

Hvorom alting er, så betyder udviklinger som tegnet på figur 6, at verden om 50 år vil blive domineret af rige lande, der passer lige så godt på deres natur, som vi selv gør.

3.5 Internationale vandringer

Det er en enorm økonomisk gevinst for folk i de fattige lande at komme ind i et rigt land. Gevinsten kan beregnes som nutidsværdien af den indkomstfremgang, der følger af at blive accepteret i det rige land. Er indkomstforskellen f.eks. 5 gange, er der tale om en samlet gevinst på ca. 5 millioner kroner, den dag indvandringen bliver accepteret (se Chand og Paldam 2006).

Når man ser på figur 6A, viser den en verden for 25 år siden, hvor der var mange fattige mennesker og få rige lande. Det er ikke så underligt, at presset for at komme til et rigt land var stort. Det kom fra mange lande og rettede sig imod få lande. Ud over fattigdom er der andre grunde til at flygte. Der er mange lande, der forfølger demokrater, etniske minoriteter, religiøse fundamentalister og andre, der kritiserer regeringen.

Når man vender sig imod figur 6B, der viser verden om 50 år, ser tingene helt anderledes ud. Her udgør de rige lande den store klump, så her er der mange steder, flygtninge kan søge hen og få steder at flygte fra. Det er tilmed muligt, at de mange rige lande kan give så store subsidier til de fattige, at de får en tålelig levestandard, der hvor

de bor. Så her er et problem, der med stor sandsynlighed vil blive mindre. Nok ikke de første 10-15 år, men så efterhånden.

Omvendt vil den stigende globalisering også bevirke mange nye internationale vandring, men det bliver vandring mellem det ene og det andet udviklede land, og disse vandring vil være langt større brutto end netto. Det vil sige, at én slags arbejdskraft vil flytte fra land A til land B, medens en anden slags arbejdskraft flytter fra land B til land A – sådan at de to strømme i det store og hele ophæver hinanden.

Et af de problemer, der truer velfærdsstaten, er, at folk med en høj markedsværdi vil flytte til lande med lave skatter, og folk med en lav markedsværdi vil flytte til lande, hvor de får store velfærdsydelse. Sådanne vandring er heldigvis stadig små.

3.6 Den religiøse transition

To andre transitioner bør også omtales, da de er en del af den store ændring, der er sket af vort samfund på områder, der er vigtige helt ind på det personlige plan.

Det ene er faldet i religiøsitet. I Paldam og Gundlach (2012b) er der et statistisk studium af dette fænomen. Studiet definerer religiøsitet som betydningen af religion på alle livets områder. Det belyses ved hjælp af en spørgeskemaundersøgelse, der hedder *World Values Survey*, hvor i alt 300.000 respondenter over 25 år og fordelt på 95 lande har svaret på ca. 240 spørgsmål. 14 af disse spørgsmål vedrører forskellige aspekter af folks religiøsitet. Spørgsmålene blev udformet sådan, at man for hvert af dem kan beregne, hvor stor en andel (i %) af respondenterne, der på et eller andet område anser deres religion for vigtig. De 14 aspekter har næsten det samme mønster i svarene, så grundmønstret er meget robust.

Når man sammenligner rige og fattige lande, er der en betydelig spredning i tallene, men der er også et klart mønster: Den religiøse transition er et fald i religiøsiteten fra et niveau på ca. 80 % i LIC-lande til et niveau på 20-40 % i DC-lande. Det er en lang og kompleks

historie, hvorfor der er dette fald. Meget kort skyldes det, at befolkningerne i de rige lande har en meget større sikkerhed for deres liv, helbred og ejendom, så de har meget mindre brug for højere beskyttelse. Dertil kommer, at videnskaben hele tiden giver alternative svar på spørgsmål, hvor tidligere kun religionerne havde et svar. Endelig skyldes det også, at staten har overtaget skoler, hospitaler og social forsorg, som tidligere blev leveret af kirken som en "tillægsgevinst" til de religiøse. Resultatet er blevet sekulære samfund, hvor religionen spiller en mindre rolle, end den gjorde tilforn. En effekt af den religiøse transition er, at stadigt færre søger en karriere i kirkerne. Det er svært at få præster nok til at beklæde de stillinger, der findes, så der nedlægges efterhånden både stillinger og kirker. I de katolske lande i Europa mangler klostrene nonner og munke.

Den religiøse transition har medført samfund, hvor religion er blevet en privatsag, selv om der naturligvis er mange kulturelle og institutionelle træk, der peger tilbage på vores delvist tabte religion. Transitionen er den afgørende forudsætning for, at folk med forskellige eller ingen religion kan leve fredeligt side om side. Det kræver, at ingen pukker på deres religion og kræver særlige hensyn, eller leder efter noget, de kan blive fornærmede over. Det er afgørende, at vi alle respekterer vore medmennesker – ikke på grund af deres religion, men uanset deres religion.

3.7 Transitionen i kønsrollemønstre

En anden stor ændring i vore samfund er, at vi er gået fra et samfund, hvor mænd og kvinder havde hver deres opgaver, til et, hvor de har næsten samme opgaver. Det skyldes en lang række mekanismer i samfundsudviklingen: faldet i antallet af graviditeter og fødsler, øgningen i den formelle uddannelse og mekaniseringen af de opgaver, som traditionelt blev varetaget af husmoderen. Vi har fået rindende vand, køleskabe, støvsugere og mange slags hel- og halvfabrikata til madlavning. Det vil sige, at omfanget af de traditionelle kvindeopgaver er faldet relativt.

Dermed er der blevet brug for nye opgaver til kvinder. I økonomsproget er udbuddet af kvindelig arbejdskraft på markedet steget kraftigt. Heldigvis har den stærke vækst i produktionen også givet en stærkt øget efterspørgsel efter arbejdskraft. Da mænd og kvinder i høj grad har fået samme opgaver på arbejdsmarkedet, er der også opstået en betydelig ligestilling de jure og efterhånden også de facto.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at disse transitioner – og de øvrige, der er omtalt – ikke skyldes den vestlige kultur. De skyldes heller ikke politiske valg. De er kommet som følge af udviklingen. De er også kommet i de rige østasiatiske lande, og de er både kommet i det protestantiske Nordeuropa og det katolske Sydeuropa.

3.8 Smidiggørelsen af moral og religion

Mange religiøse ser religionen som et moralsk imperativ i en verden, hvor værdirelativismen og fornuft-moralen bliver stadigt mere udbredte. Det fører med jævne mellemrum til moralske dilemmaer og stridigheder. Vi har således set diskussioner mellem fundamentalister, der siger, at abort er mord, og alle os relativister, der forsøger at trække de bedst mulige grænser for, hvornår abort skal være tilladt ud fra alle hensyn. Den teknologiske udvikling inden for biologien har allerede ført til mange af den slags dilemmaer, og der vil komme mange flere. Her vil jeg vurdere, at de absolutte standarder vil få det sværere og sværere.

De mange og dybtgående samfundsændringer har medført, at også vores religion er blevet stedse mere smidig og fornuftbegrundet. De, der forsvarer omstillingsberedtheden, har peget på, at religionerne har måttet besinde sig på, hvad der er centralt, og hvad der er mindre vigtigt. Det har så vist sig, at meget var i den sidste kategori. Udvikling er en proces med en meget stor kraft. Et par eksempler viser, hvor stærk den er:

I de første år af 1900-tallet efterlevede kristendommen Paulus' ord om, at "kvinder skal tie i offentlige forsamlinger". Det var soleklart, at kvinder ikke kunne blive præster. Hvis denne regel var blevet over-

holdt, ville kirken som nævnt have et stort rekrutteringsproblem, så siden 1948 er kvindeandelen af præster i Folkekirken steget fra 0 til 50 %. Denne stigning vil fortsætte, da 65 % af de nyuddannede præster er kvinder, og andelen er endnu højere blandt de (få) nyindskrevne studerende. Det har altså været tvingende nødvendigt at finde ud af, at Paulus' ord og 1900 års praksis ikke var så væsentlig. Det er svært at tro, at den katolske kirke inden for de næste 50 år vil kunne undgå at komme til den samme erkendelse.

Det har også krævet en betydelig åndelig smidighed at forlige Charles Darwins (1809-1882) teori om arternes oprindelse med *Første Mosebog*. Darwin blev dog begravet i Westminster Abbey, og der er nu en stigende enighed blandt teologer om, at *Første Mosebog* skal forstås symbolsk – ligesom *Den Apostolske Trosbekendelse*.

Det har været svært for Vestens største og ældste religion: den katolske. Men også den har flere gange måttet krybe til korset, og i 2008 rehabiliterede den tilmed Galileo Galilei (1564-1642), men dog ikke Giovanni Bruno (1548-1600). Dermed er det ikke mere blasfemi at påstå, at jorden er en lille planet, der drejer rundt om en af Mælkevejens mange sole.

For at have et virksomt middel imod sekulariseringen indførte det Første Vatikankoncil i 1870 dogmet om pavens ufejlbarlighed, men allerede nu er dette dogme (så vidt jeg forstår) blevet noget pinligt, som man går ganske stille med – ingen katolik er interesseret i, at historikere begynder at opregne, hvad forskellige paver har proklameret i de sidste 2000 år.

Det er her interessant at bemærke, at det ikke er udviklingen, der er blevet bøjet af på grund af religionen. Det har i sidste ende altid været kirkerne, der har tilpasset sig. De har, så at sige, besindet sig på udviklingen. Men der er dog en religion, der ikke har bøjet sig ret meget for udviklingen – i hvert tilfælde ikke endnu: Det er islam.

3.9 Spændingerne mellem muslimer og sekulariserede kristne

Der er, som nævnt, en støt voksende spænding mellem muslimer og sekulariserede kristne. Et af de store spørgsmål for de næste 50 år er, hvor langt denne spænding vil gå. For 35 år siden, da jeg boede i det muslimske Nordnigeria, var der få og små spændinger mellem muslimer og kristne. Der var heller ingen spændinger mellem de få muslimer i Danmark og de etniske danskere. Siden er der sket en hel del.

Når en spænding har kunnet vokse op på under 50 år, må den også kunne gå væk på de næste 50 år. På den anden side må man frygte, at den vokser. Vokser den lige så meget i de næste 50 år, som den er vokset i de sidste, truer det håbet om en fredelig verden. Der er en stor og kontroversiel litteratur om 'kulturernes konflikt' siden Huntington (1993). Jeg har givet en oversigt og forsøgt at opregne, hvad data siger i en artikel *An essay on the Muslim gap. Religiosity and the political system* (Paldam 2009a). På en række områder vokser gabet mellem Vesten og den muslimske verden. Efter min vurdering vil sekulariseringen sejre til sidst, men det sker formentlig først et stykke ude i fremtiden. Det betyder, at vi har hårdt brug for at forstå årsagerne til, at spændingerne er vokset, som de er. Ser vi på den foregående argumentation, kan man let få to tanker:

(1) Islam er mest udbredt i lande, der ikke er kommet så langt i udviklingen, og islam har derfor ikke haft så meget brug for at tilpasse sig. (2) Islam er ikke ret tilpasningseget. Det skyldes, at islam er en relativt klar og veldefineret religion. Et af de vigtigste dogmer er, at *Koranen* er Guds ord, fremsat gennem hans talerør Muhammed (570-632), og nedskrevet af hans trofaste følgesvende. Derfor er det svært at ændre den gængse fortolkning af *Koranen*. Der er naturligvis nogen, der gør det, men i en række lande gør de det med fare for deres liv.

Der findes en litteratur (som f.eks. Simonsen 2008), efter hvilken islam er mangfoldig og kan forenes med alle mulige synspunkter, og som viser, at islam har gennemgået en historisk udvikling (sammenlign her med Lewis 2002). Jeg benægter ikke, at der findes tænkere

inden for islam, der har mange synspunkter; men når man studerer svarene i *World Values Survey*, er der et mønster, der klart afspejler de forskellige religioners tilpasningsdygtighed. Det er også let at vise, at muslimske lande er betydeligt mindre demokratiske end andre lande, også når der kontrolleres for indkomstforskelle.

Dertil kommer, at for muslimer er Muhammed Guds udvalgte talerør og derfor noget helt særligt. Han var også en stor verdslig succes både som samfundsreformer, general og regent. Dermed er der en pakke af institutioner fra det 7. århundrede, som har fået en særlig status i den muslimske verden. Resultatet er, at islam er blevet en konservativ kraft, især hvad angår samfundsudviklingen. Der er muslimske demokratier, men de er relativt få. Imens den negative statistiske sammenhæng mellem demokrati og islam er klar, er det dog uklart, hvor bestandig den vil blive – især efter det “arabiske forår”.

Mange muslimer er stærkt kritiske over for de smidige og omstillingsberedte vesterlændinge, som de synes mangler moralsk fasthed og tro. Her er så problemet, at det strengt taget ikke kun er Vesten, men den moderne udvikling siden det 19. århundrede der vender sig imod, en udvikling der har været succesrig på snart sagt alle materielle, videnskabelige og kulturelle områder, og som derfor udgør en trussel imod islam.

Der er mange muslimer, der er faldet for fristelsen og har tilpasset sig udviklingen, i hvert tilfælde hvad angår Vestens mangfoldige materielle goder, men der er også mange, der ikke har, og som vender sig imod dem, der har tilpasset sig. Det er klart, at det kun er en ganske ringe del, der vender sig 100 % imod udviklingen. Men der er betydeligt flere, der er 80 % imod, og rigtig mange, der er 60 % imod. Da disse kategorier er så svære at definere, giver de mange spørgeskemaundersøgelser en hel perlerad af svar.

Det er da også en kendsgerning, at en række af de mest succesrige reformatorer i den muslimske verden – som Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) og Gamal Abdel Nasser (1918-1970) – satsede på sekularisering som en central del af moderniseringen. Atatürk gik langt i

så henseende og forbød religiøs påklædning, udskiftede det arabiske alfabet med det latinske osv. Det har så kaldt på religiøs modstand og ført til store spændinger både inden for den muslimske verden og mellem denne og Vesten.

Det er ikke let at se en løsning på denne konfliktopbygning, en løsning som vil vende den til en konfliktnedbrydningsproces. Man kan måske håbe på de muslimske lande i Østen: Malaysia og Indonesien er godt på vej til at blive udviklede, og det synes, som om de er ved at finde en måde at forlige islam med det 21. århundrede. Man kan håbe, at de løsninger, de udvikler, breder sig over resten af den muslimske verden.

4. Velfærdsstatens problematiske levedygtighed

Medens det er helt realistisk at forestille sig, at Danmark vil forblive et af verdens rige lande, er det svært at forestille sig, at velfærdsstaten vil bestå i sin nuværende form om 50 år. For at den kan bestå, kræves en stabil balance mellem den offentlige og den private sektor. Det har vist sig at være svært at finde en sådan balance. Det har to årsager: Det er teoretisk umuligt at finde en langtidsligevægt, når den offentlige sektor har en svagere produktivitetsstigning end den private sektor, og det er meget svært for det politiske system at styre de endogene kræfter i samfundets mange bureaukratier, der alle prøver at vokse.

4.1 Grundprincipperne

Den danske økonomi er grundlæggende en kapitalistisk markedsøkonomi, det vil sige, at markedet bestemmer indkomster og fordelingen af alle mulige goder (det vil sige varer og tjenesteydelser). Alle stater korrigerer markedsløsningen på både indkomst- og godemarkedet: På indkomstmarkedet er det grundprincippet, at det giver en velfærdsgavn, at der sker en omfordeling fra rige til fattige, herunder til folk med en lille eller ingen arbejdssevne. Den omfordeling, man ønsker,

skal afvejes med de valg af arbejde kontra fritid, folk selv foretager, og det effektivitetstab, det giver, hvis folk ikke får et rimeligt afkast af deres anstrengelser, den risiko, de løber osv.

Velfærdsstaten har reageret på dette problem ved at opbygge et stort omfordelingssystem, der efterhånden er blevet meget større brutto end netto. Man omfordeler ikke kun fra rig til fattig, men giver mange ydelser til alle, og man bruger også omfordelingssystemet til at styre folks adfærd på mange måder.

På godemarkedet er grundprincippet, at man bør regulere de goder, der har visse "offentlige" egenskaber, ved hjælp af tilskud og afgifter. Der er to offentlige egenskaber, som ikke kan prissættes af markedet: (i) Nogle goder laves i fælles produktion, sådan at produktionen af én ekstra enhed er gratis, og (ii) det er dyrt at udelukke en forbruger. Sådanne goder er nødt til at være offentligt regulerede. Der er få helt rene offentlige goder, som kræver et tilskud på 100 %. Men en del goder, som har offentlige egenskaber, sådan at markedet vil producere for lidt eller for meget af godet.

Velfærdsstaten har reageret på denne problematik ved at udpege en del goder som offentligt forbrug, der produceres af offentligt ansatte (som f.eks. skolelærere og soldater) og leveres gratis til folk efter særlige principper. Der er også visse goder, der er stærkt afgiftsbelagte. Desuden bruger man afgiftssystemet til omfordeling.

Kunne man sammenligne alle menneskers velfærd og løse hele modellen, ville der være et sæt af omfordelinger og afgifter/tilskud, der var optimale ifølge grundprincipperne. Jeg tror, at vi alle ved, at vores velfærdsstat er gået en del ud over det optimale.

4.2 Udviklingen af et stort og komplekst velfærdssystem

Problemet er, at når et politisk/administrativt system skal foretage sådanne omfordelinger og reguleringer, sker der mange ting undervejs. Ud over grundprincipperne er der blevet tilsat mange andre principper og hensyn, en betydelig mængde paternalisme og meget politik (se Mogensen 2010, for en grundig historisk fremstilling).

Når man har flere principper i spil, er der tit nogle ender, hvor politikkerne skurrer imod hinanden, og her må der så nogle ekstra regler til – og de bliver hurtigt indviklede. Historiske tilfældigheder trækker ofte dybe spor i politikkerne, sådan at forstå at vi har en række institutioner, som ville blive helt anderledes, hvis vi kunne begynde forfra.

Den danske velfærdsstat har således udviklet sig ganske langt væk fra grundprincipperne. Jeg tror, at alle, der prøver at se tingene udefra, vil give mig ret i, at velfærdsstaten er blevet meget svær at forstå og regulere. Fordi den er så stor og så kompleks, ser mange borgere den som en mulighed for at få noget fra staten uden at betale. Og det lykkes da også for mange. Der er også mange fattige mennesker rundt om i verden, der gerne vil nyde godt af dette system.

Ofte er der en paternalistisk begrundelse: Når nogle mennesker ikke kan finde ud af at styre deres liv på en bestemt område, er det et argument for at sætte embedsmænd til at styre alle mennesker på dette område. I Nordvesteuropa er bureaukrater relativt ærlige og flittige, så vi har kunnet klare et meget stort velfærdssystem, uden at det er brudt sammen. I de fleste lande ville et sådant system for længst være segnet under sin egen vægt.

4.3 Produktivitetsstigningen i den private og den offentlige sektor og Baumols lov

I nationalregnskabet for de sidste 10 år ser det ud, som om produktionen pr. ansat er steget mere i den offentlige sektor end i den private sektor. Men det skyldes, at den offentlige sektor relativt set har haft stærkt stigende reallønninger, fordi akademikerandelen er steget relativt stærkt. Tallene for den offentlige sektor er nemlig beregnet for omkostningerne og ikke for produktionen.

Det er notorisk svært at måle og øge produktionen i det offentlige. I børnehaver er det vanskeligt at øge antallet af børn pr. ansat, uden at det fører til et tilsvarende fald i kvaliteten, men strengt taget har vi ikke et mål for kvaliteten. I forsvaret er antallet af

værnepligtige faldet meget mere end stigningen i antallet af professionelle, men samtidig har forsvarsopgaven skiftet karakter, sådan at vi er gået fra et meget ildsprudende forsvar imod invasioner af vort land til et fredsbevarende forsvar i fjerne lande. Her skal forsvaret nok kæmpe, men meget forsigtigt og under stor pressedeltagelse. Hvordan det er gået med produktiviteten, er ikke godt at vide. Der er også folkeskolen, hvor antallet af elever pr. lærer har udvist store svingninger, men hvor langtidstrenden har været klart nedad. Antallet af undervisningstimer pr. elev har også en faldende tendens. Så umiddelbart har der været en faldende trend i produktiviteten. På den anden side lærer eleverne noget andet, end de gjorde for 50 år siden.

Uanset alle måleproblemer ved vi dog, at produktivitsudviklingen er svagere i den offentlige end i den private sektor. Med al den usikkerhed der er, skal vi ansætte produktivitsstigningerne i det offentlige til ca. 0,25 % pr. år og stigningen i den private sektor til 2,25 %, så er den samlede produktivitsstigning på ca. 1,75 %, jævnfør tabel 1. Det betyder, at der er en forskel på 2 % i produktivitsstigningen. En sådan økonomi har et ligevægtsproblem, der i økonomisk teori er kendt som Baumols Lov:

En to-sektorøkonomi med forskellig produktivitsudvikling i sektorerne har ingen langtidsligevægt. Der er hele tiden noget, der må give sig. Jeg har andetsteds (se Paldam, 2006 og 2009b) diskuteret denne lov, givet henvisninger til litteraturen og foretaget en grundig gennemregning af mekanikken. Det er ikke svært, men ganske omstændeligt at få styr på.

4.4 To tankeeksperimenter: En blå og en rød langtidspolitik

Vores politiske liv er præget af to blokke. Vi har set, at deres politikker i praksis bliver meget ens, men det er naturligvis ikke det, de siger. De siger, at de har store planer for, hvordan samfundet skal udvikle sig fremover, og at disse planer er forskellige. Det følgende er et forsøg på at antage, at de to blokkes udtalelser kan omsættes til en langtid-

politik, der fastfryser en central proportion i økonomien. Den blå model er, at skattetrykket skal være konstant, og den røde model er, at den offentlige serviceproduktion skal udgøre en konstant andel af BNP. Umiddelbart lyder de to løsninger ens, men på langt sigt er de meget forskellige. Og vi ved fra Baumols lov, at begge politikker løber ind i problemer:

Baggrunden: I dag udgør den offentlige serviceproduktion ca. 25 % af BNP, og ved et mærkeligt tilfælde er de offentlige transferinger (omfordelingen) også på ca. 25 % af BNP. Når budgettet er i ligevægt, er skattetrykket summen af transferingerne af den offentlige serviceproduktion. Det er altså 50 % af BNP. I de sidste 25 år har disse relationer ligget nogenlunde på disse størrelsesordener. Dem tager vi som udgangspunkt.

Fire antagelser gør de to modeller lettere at forstå: (i) Folketallet er konstant. (ii) Offentlige og private lønninger er bundet i et fast forhold. (iii) Forskellen mellem de to sektors produktivitetstigning vil også fremover være 2 %. I analysen på den næste halve side antages også: (iv) Transferingerne er en konstant andel på 25 % af BNP.

Blå model er, at skattetrykket er konstant. Det kræver, at den offentlige beskæftigelse er konstant. Det betyder, at den offentlige serviceproduktion realt vokser med 2 % mindre end den private hvert eneste år. Med andre ord: Den reale velfærdsstat bliver stadig mindre relativt set. Når man regner det igennem, finder man, at den offentlige sektors andel af den samlede produktion falder realt fra det nuværende niveau på godt 25 % til godt 10 % om 50 år. Det vil føles som en meget stor reduktion i velfærdsstaten, og det vil skabe mange protester, at det relative fald sker uden noget fald i skattetrykket.

Rød model er, at den offentlige serviceproduktion realt udgør den samme andel af produktionen. Det kræver, at den offentlige beskæftigelse stiger lige så meget, som produktionen stiger i den private sektor. Her stiger produktionen med 2 % minus det fald, der skyldes, at der bliver lidt færre ansatte, da de overføres til den offentlige sektor. Da der bliver støt flere offentligt ansatte, og der

er lønparitet, stiger skattetrykket uundgåeligt. Når man regner det igennem, finder man, at skattetrykket på godt 50 % stiger til ca. 75 % om 50 år.

I en globaliseret verden vil det være svært at øge omsætningskatterne ret meget, så det bliver især indkomstkatterne, der skal op. Er progressionen konstant, skal marginalsatterne på de rige op fra 60 % til 90 %. Det vil ikke lykkes, så det må betyde, at skatterne på almindelige indkomster får et meget stort løft.

Takket være midtpunktssøgningen vil begge blokke i praksis komme til at vælge et temmelig ens kompromis mellem de rene modeller. Den reale offentlige sektor vil måske kun falde til 17 %, og skattetrykket vil måske kun stige til 65 %.

Antagelse (iv) ovenfor var, at transfereringernes andel var konstant. Det er de naturligvis ikke: Til begge de to beregninger skal man lægge de forventede 5 % skattestigninger på grund af den øgede ældrebyrde. Dertil kommer at der hele tiden opstår mange nye krav til det offentlige. Krav der altid indebærer, at der ansættes nogle flere.

Så måske falder den offentlige sektors reale andel kun til 20 %, og skattetrykket ender på 70 %. Mit grundlæggende spørgsmål er: Er det muligt? Det er vigtigt, at læseren erkender, at det er en realistisk prognose. Den indeholder ingen vilde antagelser. Spørgsmålet er: Vil folk gradvist kunne vænne sig til at betale sådanne skatter, uden at de får ydelser, der virker, som om de får mere end nu?

Min vurdering er, at det ikke vil lykkes. Inden vi kommer så vidt, vil folk have fået nok af velfærdsstaten. Den vil ikke kunne fortsætte som nu. Der er simpelthen grænser for det skattetryk, der kan opretholdes. Vi har allerede problemer med hjerneflugt, og med en fremadskridende globalisering er det nødvendigt at forhindre skattetrykket i at blive for ekstremt. Det vil sige, løsningen bliver nærmere ved den blå løsning.

4.5 Opdriften i den offentlige sektor

Der er et trin mere, før vi accepterer denne konklusion. Et af de vigtigste træk ved ethvert offentligt udgiftsprogram er, at det har en stærk opdrift. Ud over Baumols lov skyldes det som allerede nævnt, at alle bureaukratier kæmper for at vokse. Der er efterhånden lavet mange studier af bureaukratier, og et af de mest generelle forskningsresultater er, at alle bureaukratier har det ligesom alle andre levende væsener: De prøver at vokse.

Jeg ved, at mange politikere, der har ansvaret for et bureaukрати, har berettet, at hvis de vender ryggen til et øjeblik, er der en fuldmægtig, der er blevet kontorchef, og så har hun naturligvis brug for et par fuldmægtige. Vi vil alle gerne forfremmes, og bureaukratier, der er blevet sat i værk med én opgave, prøver hele tiden at finde på nye opgaver, som også bør løses, så de kan vokse.

Desuden er der blevet skabt en række store udgiftsprogrammer med budgetter, der gør dem til magtfulde aktører i det politiske liv. Tænk på et udgiftsprogram, der har et budget på 20 milliarder og en stab på 10.000 ansatte, der arbejder for at løse et samfundsproblem. Det typiske er, at de fleste af de 10.000 er søgt ind i denne branche, fordi de syntes, at problemet var vigtigt, og nu er de blevet loyale medarbejdere over for såvel sagen som budgettet og deres kolleger. Udgiftsprogrammet har også et PR-budget (det kaldes oplysning) og et netværk af venner/klienter, der har gode forbindelser til massemedierne. Budgettet finansierer også en god del af de NGO'er, der er på området. Hvis der vedtages en omprioritering, sådan at blot noget af stigningen på et område betales af nedskæringer på et andet, kan udgiftsprogrammet med få timers varsel præstere indlæg i massemedierne, hvor harmdirrende journalister interviewer de stakkels ofre for de brutale nedskæringer.

Læseren har sikkert også tit hørt den ene eller anden repræsentant for et offentligt udgiftsprogram fortælle om, hvordan vi, hvis vi afholder nogle ekstra udgifter i de næste par år, kan spare meget mere i fremtiden. Det er sød tale, ligesom den rævne bruger, når de vil lokke gæssene ud at lege. I praksis viser det sig som regel, at

en lille udgift nu er en løftestang for en stor udgift i fremtiden. Bureaukratier er også meget dygtige til at manøvrere og finde smutveje til at vende reformer til deres egne formål. To eksempler fra den blå periode i århundredets første tiår viser, hvad vi er oppe imod:

Indenrigsminister Lars Løkke Rasmussen begyndte sin minister-tid med at lave en stor kommunalreform. Det erklærede formål var at rationalisere, men for at få reformen gennemført forsvandt formålet, så man lovede folk, at de nye kommuner skulle producere serviceydelser på det højeste niveau af det, de gamle havde, og man lovede de ansatte, at ingen ville blive fyret. Og så var der jo også brug for en masse ekstra ansatte for at gennemføre sammenlægningen. Så det hele endte med, at der nok blev færre kommuner, men til gengæld blev der flere bureaukrater.

Da forskningsminister Helge Sander erstattede de sidste rester af universitetsdemokratiet med et chefstyret system, var det formentlig for at bringe universiteterne under en mere effektiv forretningsmæssig kontrol. Men realiteten er, at det har ført til en hektisk stigning i antallet af højtlønnede chefer og underchefer. Universitetsbureaukratiets svulstagtige vækst har (allerede) spist en masse adjunkter, og mig bekendt gør alle disse nye overmænd ingen gavn for os undermænd. I hvert tilfælde ikke en gavn der bare svagt modsvarer omkostningerne. Det er ofte næsten parodisk: Da man på Aarhus Universitet "rationaliserede" ved at gå fra 6 til 4 fakulteter, steg antallet af dekaner fra 6 til 18, fordi denne "besparelse" førte til ansættelse af 14 nye prodekaner. Lønsummen til dekaner er derfor steget tre gange. Dertil kommer, at alle de nye overbureaukrater har brug for et passende antal af underbureaukrater.

For velfærdsstaten betyder det, at der hele tiden bliver peget på, at der er brug for udbygninger. Der synes ikke at være noget mål, som har den egenskab, at når det er nået, er velfærdsstaten stor nok. Så der er en underliggende opdrift, som er meget svær at kontrollere. Det er sjældent, at man hører nogen udtrykke den tanke i det offentlige rum, at man kan få mere velfærd, ved at borgerne kommer til at bestemme over en større andel af deres indkomster. De

borgerlige partier har for længst opgivet deres gamle slagord om, at “pengene ligger bedst i borgernes lommer” – ja, i Anders Fogh Rasmussens statsministertid var det strengt forbudt for en borgerlig politiker at nævne den slags forældede tanker. I Danmark forkortes ordet velfærdsstat efterhånden til “velfærd”, og det er næsten blevet en selvfølge, at hvis folk skal have mere velfærd, så betyder det større offentlige udgifter – herunder en udbygning af bureaukratiet.

Dertil kommer, at vi hele tiden skal gå i spidsen, når verdens store problemer skal løses. Vi skal f.eks. være de første til at blive ‘CO₂-frie’. Det bliver ikke billigt. Det er også os, der skal demokratisere de arabiske lande, det har vi foreløbig brugt ½ milliard kr. til, og der er også mange andre problemer verden over, som vi skal løse.

Pointen med disse mistrøstige ord er, at det bliver meget svært at få enderne til at mødes i den danske økonomi i fremtiden. Jeg tror, at det vil “kræve” kriser, og fra tid til anden “oprør” i stil med Mogens Glistrups (1926-2008) skatteoprør eller tea-partybevægelsen i USA, før der breder sig den erkendelse, at det er nødvendigt at finde en balance mellem den offentlige og den private sektor. Sådanne oprør har i deres natur et betydeligt irrationelt element, som gør dem meget problematiske. Det er lidt som at erstatte pest med kolera. Det er nok bedre – men kun lidt bedre. Det betyder heldigvis, at den slags bevægelser har et kortvarigt forløb, men de har typisk en stor effekt.

4.6 Det konstante skattetryk i de sidste 25 år

Den opmærksomme læser vil på nuværende tidspunkt have et problem. Hvis det er så svært at få en balance i fremtiden, hvordan kan det så være, at det lykkedes i de sidste 25 år? Vi har faktisk haft et næsten konstant skattetryk i de sidste 25 år, og velfærdsstaten er blevet udbygget – ikke meget, men dog noget. Kan vi ikke bare gøre det samme i de næste 50 år? Hertil er der at sige, at vi har haft tre store held, som ikke vil blive ved:

(H1) De store årgange (heriblandt min) har været i deres produktive periode, sådan at forsørgerbyrden har været relativt lille. Men nu

er det de store årganges tur til at blive forsørget. Heldige demografiske tilstande vil blive erstattet af uheldige. Det er desværre naturens orden. Dertil kommer, at der fremover vil blive mange flere, der bliver over 90 år gamle. Det vil stille betydelige krav til social- og sundhedssektoren. Hjemmeplejen vil blive en af landets store industrier.

(H2) Vi har haft pæne indtægter fra vores olie- og gassektor. Dem har vi brugt til at holde overskud på både betalings- og budgetbalance, så vores internationale og nationale gæld er faldet stærkt. Produktionen af olie og gas vil falde fremover. Der vil ganske vist blive fundet mere, og vi vil blive dygtigere til at presse mere ud fra de gamle forekomster, så det vil tage en rum tid, før alt er brugt, men om 50 år er det nok slut.

(H3) Med faldende gæld er også gældsserviceringen faldet så stærkt, at der er blevet plads til at holde skatterne næsten konstant i % af BNP. Men efter de prognoser, man kan lave, ser det ud til, at gælden vil holde op med at falde. Den er faktisk begynde at stige – og det ser ud til, at stigningen vil forsætte en rum tid endnu.

Så de tre store held vil ikke blive ved.

4.7 Løsningsmodeller

Udgangspunktet for alle reformer af velfærdsstaten er tre antagelser: (i) skattetrykket kan ikke øges væsentligt i de næste 50 år, (ii) de tre store held vil ikke gentage sig, og (iii) derfor sidder vi i Baumol-saksen, hvor den offentlige serviceproduktion hele tiden bliver relativt mindre eller tvinger skattetrykket opad. Det vil gøre folk frustrerede, at de stadig betaler de samme store skatter, men får relativt mindre for dem, så vi skal nok få skatteoprør på den ene eller den anden måde.

Den centrale tanke, der bør bære alle reformer, er, at vi bør besinde os på velfærdsstatens grundprincipper. Den store forskel mellem brutto- og nettofordelingen bør reduceres, reguleringerne af godeproduktionen bør korrigerer for markedsfejl, men ikke overkorrigeres ved at gøre goderne gratis, og man bør øge den del af produktionen,

der foregår på markedet, sådan at det bliver muligt at producere goderne i flere kvaliteter, så folk har et reelt valg.

Der er sikkert mange, der vil være enige i, at de foregående tanker sådan set er fornuftige nok, men så snart de bliver mere konkrete, ser de straks meget mindre overbevisende ud. Det væv af principper og modgående hensyn, der har ført til den nuværende velfærdsstat, er ofte vores kære venner, som det vil være svært for os at sige farvel til. Dertil kommer, at vi har et politisk-administrativt system, der er meget energisk og hele tiden udspyer en regn af komplicerede reguleringer. For at få et mere langtidsholdbart system er det nødvendigt at gøre systemet simplere og klarere.

4.8 Nogle utopiske tanker

Et af de principper, vi er nødt til at bryde med, er således ideen om, at bureaukrater er bedre til at bestemme over folk, end folk er selv. Den idé er gået meget vidt i Danmark. Det synes, som om mange politikere har "glemt", at det giver de fleste af os en velfærdsgevinst, at vi får lov til selv at bestemme over vort liv.

Drømmen om den store offentlige styring af alt muligt ligger også i selve navnet på en række myndigheder, der kalder sig "styrelser": Mit arbejde bliver således styret af Forskningsstyrelsen, og min sundhed bliver styret af Sundhedsstyrelsen. Disse bureaukratiers navne repræsenterer den agt, de har, men heldigvis har de ikke den tilsvarende magt. Det bekymrende er, at de prøver at få den.

Jeg har således år ud og år ind oplevet store initiativer for at styre forskningen – oftest ved hjælp af "plusord" der kommer og går, og som er blevet udbredt af presse og politikere. Det fører så til, at forskningsmidler bliver puttet i en kasse, der forsynes med plusordet. Det skal man så bruge i sine ansøgninger. Der er naturligvis altid en vis substitution mellem plusord og kvalitet; men heldigvis kender alle spillet, så kvalitetsfaldet er ikke så stort.

På samme måde er vi mange, der ikke har meget imod, at Sundhedsstyrelsen får en halv times fjernsynsudsendelse om ugen til at

præke for os om, at vi bør leve af rå grøntsager og kildevand samt løbe 10 km om dagen. Vi kan jo bare slukke for dette præk. Men det ville naturligvis give os et stort velfærdstab, hvis vi blev tvunget til at følge disse retningslinjer for et surt liv. Både på grund af tvangen og fordi rådene tydeligvis gives på baggrund af forskningsresultater, der modsiges af andre undersøgelser, jævnfør figur 4 ovenfor.

Så den første utopi er, at vore politikere indser, at de fleste af os får en velfærdsgevinst ud af at få lov til at styre os selv – bare lidt mere.

Der er to mere konkrete reformer, som vil gavne mulighederne for at komme nærmere velfærdssystemets grundprincipper. De går ud på at gøre afstanden mellem det, folk får, og det, de betaler, kortere og klarere. Og at gøre det klart for folk, hvem der har ansvaret for hvad.

Den ene reform er, at det gøres meget tydeligere, hvad der er kommunalbestyrelsernes, og hvad der Folketingets ansvar. Selve meningen med det kommunale selvstyre er, at en kommune skal have lov til at vælge løsninger, der er anderledes end nabokommunens. Kommunerne er sat i verden, for at borgere kan blive behandlet forskelligt. Hvis pressen opdager en sag i en kommune, bør det være krystalklart, at den skal afklares mellem kommunalbestyrelsen og kommunens borgere.

Det er naturligvis nødvendigt med en vis omfordeling mellem kommuner, men når den er lavet, er det vigtigt, at kommunerne får lov til at bestemme selv. Der er hårdt brug for, at Folketinget besinder sig på, at der er opgaver nok, som er Tingets ansvar.

For et par år siden så jeg den dyng af forordninger, som statslige myndigheder i det år sendte til en kommune – efter sigende er den blevet endnu større. En af årsagerne til kommunalreformen var, at mange små kommuner simpelthen ikke havde personale nok til at læse og arkivere dette materiale. Kommunernes Landsforening hjælper ganske vist, men alligevel var der mange småkommuner, der efter sigende arkiverede $\frac{3}{4}$ lodret. Nu er kommunerne blevet større, og en af grundene til, at bureaukratiet er vokset så meget, er, at de

nu skal have personale nok til at læse det hele. I forbindelse med finanslovsforhandlingerne i 2010 fremsatte Dansk Folkeparti et ønske om, at nogle kommuner blev "frikommuner", sådan at de fik lov til at bestemme selv. Tænk, hvis det var lykkedes, og det gradvist bredte sig til alle kommuner.

Det bringer mig til den anden reform: Vi mangler en mekanisme til at forsinke lovgivningen, indtil den er gennemarbejdet. Det er svært at opgøre, men det er vist ca. 80 % af alle nye love, der er ændringer af gamle. Det er svært at opfatte det som andet end et resultat af lovsjusk. En fin indikator på problemet er væksten i *Karnovs Lovsamling*. Målt i centimeter er der over 40 år sket en femdobling. Nu er næsten alle jurister gået over til at benytte netudgaven, fordi trykpressen ikke kan holde trit med den stadigt mere feberagtigt roterende lovkarrusel. Det giver ingen mening at påstå, at reguleringsbehovet er vokset lige så meget som antallet af reguleringer. Men det svarer ganske godt til stigningen – i denne periode – i antallet af flittige og dygtige bureaukrater, der hele tiden finder på flere ting, de skal regulere.

Her er det så, at man kan drømme. Tænk, hvis der stod i Grundloven, at Danmarks riges love alle skulle kunne stå i en normal bog på 1000 sider. Ja, jeg ved godt, at det er ren utopi. En sådan bog kan næppe rumme de love, der produceres på et enkelt år. Men en sådan regel ville tvinge vores lovgivere til at overveje, om den forbedring, en ny lov medfører, er større end den ulempe, man udsætter borgerne for ved at regulere dem endnu mere. Hvem er det, der holder af at blive reguleret?

5. Afslutning

Det foregående er både optimistisk og pessimistisk. Det optimistiske er, at verden i de næste 50 år vil få mange flere rige lande. Den store fattigdom i verden vil blive stærkt reduceret. Det vil også bevirke, at verdens befolkning stabiliserer sig. Der vil undervejs skulle ske mange samfundsændringer i alle de mellemindkomstlande, der har utids-

svarende politiske systemer. Det vil næppe blive lige fredeligt i alle lande, men det 21. århundrede bliver nok ikke så ufredeligt, som det 20. var. Der vil også ske store forskydninger i verdens magtfordeling.

Udviklingen vil blive båret frem af en stærk stigning i antallet af opfindere og udviklere af ny teknik, og dermed i den teknologiske udvikling. Det bliver der også brug for med en udfasning af de fossile brændstoffer. Hermed vil truslen om global opvarmning forsvinde. Ja, dersom den nye energikilde bliver solenergi, der omsættes til elektricitet, vil det formentlig føre til global afkøling. Der er ingen grund til at tro, at Danmark vil sakke agterud i den teknologiske udvikling.

Det vil formentlig bevirke, at de globale vandringer bliver større brutto, men mindre netto. Der vil frem for alt blive stadigt færre fattigdomsflygtninge, simpelthen fordi der vil blive stadigt færre fattige i forhold til rige.

Pessimismen vedrører velfærdsstatens fremtid. Vi har skabt en velfærdsstat, der ikke vil kunne fortsætte med at vokse som hidtil uden et støt stigende skattetryk, der vil undergrave vores økonomi. Det er svært at spå om, hvordan systemet vil reagere og forhindre, at systemet bryder sammen, men vi må alle indse, at velfærdsstaten er nødt til at genopfinde sig selv.

Jeg har skitseret et sæt af mulige reformer. De er båret af et ønske om, at velfærdsstaten besinder sig på sine grundprincipper, at der gennemføres en klar ansvarsfordeling mellem staten og kommunerne, og at den roterende lovgivningsmaskine geares ned til en lavere hastighed. Det vil ikke blive let, men det er nok muligt at redde de centrale træk ved vores system. Et system vi alle af gode grunde holder af.

Kilder til figurer og tabeller:

Figureerne 1 og 2 er beregnet på data fra Maddisons databank.

Tabel 1 er beregnet fra data til figur 1.

Figureerne 3, 4 og 5 er beregnet på data fra Danmarks Statistiks Statistikbanken.

Tabel 2. Data fra Wikipedia og Folketingets hjemmeside.

Tabel 3. Data fra Verdensbankens databank WDI og egne beregninger.

Figur 6. Ideen stammer oprindeligt fra Paldam (1977).

Figur 7. Er fra Paldam (2010), baseret på Gundlach og Paldam (2009).

Figur 8. Skitse baseret på figur 9 og diverse artikler fx Lindström (2003).

Figur 9. Data fra Verdensbankens databank WDI.

Litteratur

(Mine papirer kan (også) downloades fra <http://www.martin.paldam.dk/papers.php> working papers. De bringer blandt andet mange flere henvisninger, end der er plads til i denne oversigt).

Aghion, P. og Durlauf, S.N. (red.) 2005: *Handbook of Economic Growth*. Amsterdam.

Barro, R.J. og X. Sala-i-Martin 2004: *Economic growth*. Cambridge, MA.

Chand, S.K. og M. Paldam 2006: Some economics of immigration from an LDC to a DC. Stressing the case of a Nordic welfare state. I: F. Foders og R.J. Langhammer (red.): *Labor Mobility and the World Economy*, s. 145-173. Berlin og Heidelberg.

Danmarks Statistik: <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1280>.

Gundlach, E. og M. Paldam 2009: Farewell Primacy. The political system and the economy. *European Journal of Political Economy*, vol. 25, s. 340-354.

Huntington, S.P. 1993: *The Clash of Civilizations - And the Remaking of World Order*. New York.

Jones, C.I. 2002: *An introduction to Economic Growth*. New York.

Lewis, B. 2002: *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. London.

Lindström, S. 2003: *On Institutions, Economic Growth and the Environment*. (ph.d.-afhandling) Economic Studies 123, Göteborgs Universitet.

Maddison, A. 2003: *The World Economy: Historical Statistics*. OECD, Paris. Data blev opdateret på Maddisons hjemmeside indtil hans død i april 2010, <http://www.ggdc.net/maddison/>

Mogensen, G.V. 2010: *Det danske velfærdsamfunds historie. Tiden efter 1970*. København.

Paldam, M. 1977: Bliver verdens indkomstfordeling skævere? *Nationaløkonomisk tidskrift* nr. 115 s. 276-299.

Paldam, M. 2006: Grænserne mellem den offentlige og private sektor – vil kommunalreformen rykke dem? *Samfundøkonomen* december 2006, s. 16-19.

- Paldam, M. 2009a: An essay on the Muslim gap. Religiosity and the political system. I: M. Ferrero og R. Wintrobe (red.): *The Political Economy of Theocracy*, s. 213-242. Palgrave.
- Paldam, M. 2009b: *The welfare state and Baumol's law*. Working paper.
- Paldam, M. 2011: The cycle of development in Africa. A story about the power of economic ideas. *Swiss Journal of Economics and Statistics* 147, s. 427-459.
- Paldam, M. og E. Gundlach 2010: *A simple graph showing: The democratic transition in a generic country*. Working paper.
- Paldam, M. og E. Gundlach 2012a: The Democratic Transition: A study of the causality between income and the Gastil Democracy index. *European Journal of Development Research* 24, 144-168.
- Paldam, M. og E. Gundlach 2012b: The religious transition. A long-run perspective. *Public Choice* DOI 10.1007/s11127-012-0034-2.
- Reinhart C.M. og K. Rogoff 2009: *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton, NJ.
- Simonsen, J.B. 2008: *Politikens bog om islam*. København.

